

Юрій МИНЕНКО

«ЗРИ СІЯ ЗНАМЕНІЯ КНЯЖАТЕ СЛАВНОГО»

Геральдична поезія в українському бароко

Острог – 2013

УДК 82.09 «15/16»
ББК 83
М 61

*Рекомендовано до друку на засіданні
навчально-методичної ради
Національного університету «Острозька академія»
(протокол № 4 від 18 березня 2013 року)*

Рецензенти:

Білоус Петро Васильович, доктор філологічних наук, професор Житомирського державного університету імені Івана Франка;

Криловець Анатолій Олександрович, кандидат філологічних наук, доцент Національного університету «Острозька академія».

Миненко Ю. В.

М 61 «Зри сія знаменія княжате славного». Геральдична поезія в українському бароко : [монографія] / Юрій Миненко. – Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2013. – 160 с.

У монографії досліджується жанр геральдичної поезії, популярний в українській бароковій літературі. З'ясовуються джерела постання та розвиток віршів на герби, поєднання емблематичного та панегіричного елемента у цих творах, визначається жанрова природа геральдичної поезії. Особливу увагу приділено символіці поезій, класифікуються найпопулярніші символи віршів на герби, пояснюється їхнє значення у бароковому тексті.

Видання адресується вченим, викладачам та студентам вищих навчальних закладів, шанувальникам і знавцям української барокової поетичної спадщини.

© Миненко Юрій, 2013
© Видавництво Національного університету
«Острозька академія», 2013

Присвячую своїм батькам

ВСТУП

У літературній спадщині українського бароко важливе місце належить жанрам високого стилю. Для сучасного дослідника саме ці тексти значною мірою засвідчують повноту українського письменства, що в часи бароко задовольняло будь-які літературні смаки різних стильових реєстрів. Жанр геральдичної поезії посідає у цьому ряду особливе місце, беручи за основу як візуальну складову зображення герба – неодмінного атрибута шляхтича, представника найвищого суспільного стану.

Факт наявності вірша на власний герб був формою визнання заслуг і чеснот шляхтича. Тож не дивно, що починаючи з 1581 року (вірш Герасима Смотрицького на герб князів Острозьких в Острозькій Біблії), гербовий вірш є одним з провідних жанрів української поезії. Так, «у Речі Посполитій шириться мода на серію емблематів, присвячених одній особі, що давало змогу робити припущення щодо символіки герба, свідчень влади особи, що займає певну посаду» [150, с. 74]. Геральдичні вірші таким чином становлять оригінальний приклад шляхетської літератури, нерозривно пов'язаної з цим суспільним станом, а «дослідження розвитку цієї форми в нашому письменстві може привести до цікавих спостережень, що виходять далеко за межі розмірковувань філологічної та історично-літературної природи» [154, с. 6].

Гербовий вірш відіграв важливу ідеологічну роль у суспільних катаклізмах другої половини XVI – початку XVIII століть. В. Перетц, пов'язуючи появу українського віршування з польським, зазначав, що XVI ст. в Польщі, Литві й Україні було епохою, коли спостерігалось, як і в Західній Європі, особливе напруження релігійної боротьби, що зливалася з боротьбою політичною і культурною. Тож поезія обслуговувала потреби релігії та політики, була своєрідним рупором, формою висловлення власних думок [79, с. 137]. Погоджуються з такою оцінкою й сучасні дослідники, наголошуючи, що «в обох пластах творчості: і в елітарній поезії «високого» бароко, й у «низовому», козацькому, бароко – домінує суспільна заангажованість: суспільно-політичні теми активно розробляють різні жанри в межах морально-

учительної та декларативної поезії» [110, с. 118]. Ангажованість літературних творів, зрештою, є прикметною рисою літератури того часу багатьох поневолених народів (приміром, національні панегірики сербів, підкорених Османською імперією).

Період від Люблінської унії до Хмельниччини – це час культурно-політичного наступу Польщі, потужної хвилі католицької експансії, «пересадження польського устрою й польських практик» [18, с. 338] на українські терени. Українські інтелектуали намагаються вибудувати на противагу польській власну культурну вісь, прославити своїх меценатів і героїв. Не слід також забувати, що «тривожне XVII століття» стало для Європи стартовим у формуванні націй, які почали самореалізовуватися у творенні національних держав. Ідеал універсальної людини, виплеканий Ренесансом, був витіснений тією простою істиною, що людина Нового часу – «національна». Мистецтво ж бароко, що проголошувало своїми головними функціями *docere, delectare, movere* [«навчати, приносити втіху, зворушувати»], ідеально підходило пафосові служіння на «оздобу вітчизни» [142, с. 457].

Дослідження геральдичної поезії як суміжного з жанрами емблеми та панегірика неможливе насамперед без чіткого її визначення цього жанру. Геральдична поезія – це вірші на герби переважно шляхетських та магнатських родів, в них поєднуються графічне зображення герба і поетичний текст, в якому розтлумачуються окремі клейноди, вихваляється шляхтич чи його рід. Цей різновид поезії є емблематичним за формою і панегіричним за змістом. Такі твори української барокової поезії можна кваліфікувати як зриму метафору, в якій слово і зображення вступають у складну взаємодію.

РОЗДІЛ 1.

ГЕНЕЗА ГЕРАЛЬДИЧНОЇ ПОЕЗІЇ

1.1. Історико-культурні чинники

Говорячи про походження і виникнення геральдичної поезії, слід насамперед окреслити середовище, з яким пов'язана поява віршів на герби. Суспільним станом, який з часів Київської Русі послуговувався власними геральдичними знаками, були князі. У Східній Європі у XIV столітті геральдична мода набуває популярності у середовищі військової і міської знаті. Станом на кінець XVI століття існування шляхетського роду без сталого родового знака було неможливим, адже він допомагав визначати рід у соціальній системі.

Тож виникнення геральдичної поезії нерозривно пов'язане з еволюцією стану власників гербів – шляхетського загалу. Досліджуючи історію української шляхти Волині і Центральної України у період з кінця XIV до середини XVII століття, Н. Яковенко пов'язує її постання з традицією Київської Русі, що мала суспільство жорстких статусів і стабільних станових категорій, якому не була властива соціальна мобільність. Основні ж форми «політичної надбудови, які виникли у південно-західних князівствах до монгольського нападу, збереглися і після входження цих земель до литовської держави» [144, с. 17]. Таким чином форму феодалізму Київської Русі було перенесено до русько-литовської держави.

Зважаючи на складну зовнішньополітичну ситуацію, в якій постала молода держава, у масових масштабах виникає явище, до того не знане на руських землях – залучення якнайширших верств непривілейованого населення до військової служби. М. Грушевський зазначав, що уряд звертав увагу насамперед на заможних людей. Вони звільнялися від сплати будь-яких податків, зобов'язуючись виставляти одного чи більше кінних вояків (залежно від дохідності їх земельних маєтностей) «на кожне візвання правительства» [18, с. 41 – 42].

154. Pelc J. *Obraz-słowo-znak* / Janusz Pelc. – Wrocław-Warszawa-Kraków: Wydawnictwo Polskiej Akademii nauk, 1973. – 280 s.
155. Pilarczyk F. *Stemmata w drukach polskich XVI wieku* / Franciszek Pilarczyk. – Zielona Góra, 1982. – 120 s.
156. Pollak R. *Emblematy anonima z początków XVII w.* / Roman Pollak // *Miscellanea staropolskie Archiwum literackie*. – Tom X, 1966. – S. 110–131.
157. Pollak R. *Z problemów kultury okresu poreniesansowego* / Roman Pollak // *Pollak R. Od Renesansu do Baroku*. – Warszawa, 1969. – S. 5–37.
158. Radyszewski R. *Polskojęzyczna poezja ukraińska od końca XVI do początku XVIII wieku* / Rostysław Radyszewski / PAN Oddział w Krakowie. *Prace komisji historycznoliterackiej*. – № 48. – Kraków, 1996. – 284 s.
159. *Roksołański Parnas. Polskojęzyczna poezja ukraińska od końca XVI do początku XVIII wieku* / Wybrał i opracował R. Radyszewski / – Kraków, 1998. – 415 s.
160. *Wiek XVII-Kontrreformacja-barok. Prace z historii kultury* / Pod redakcją J. Pelca. – Wrocław-Warszawa-Kraków: Wydawnictwo Polskiej Akademii nauk, 1970. – 380 s.
161. *Українська поезія XVI – XVII ст.* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.litopys.kiev.ua>
162. *Запаско Я., Ісаєвич Я. Каталог стародруків (1574 – 1700)* [Електронний ресурс] / Я Запаско, Я. Ісаєвич. – Режим доступу: <http://www.liturgia.org.ua>
163. *Словник символів* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.symbolword.info>
164. *Словник символів* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrlife.org/main/evshan/symbol.htm>
165. *Люблинская уния. Начало польского владычества на украинской земле* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrmap.kiev.ua>

ЗМІСТ

ВСТУП 5

РОЗДІЛ 1.

ГЕНЕЗА ГЕРАЛЬДИЧНОЇ ПОЕЗІЇ	7
1.1. Історико-культурні чинники	7
1.2. Емблематична та панегірична складова геральдичної поезії	32
1.3. Польські стемати й українська геральдична поезія	43

РОЗДІЛ 2.

ТЕОРЕТИЧНИЙ ДИСКУРС ГЕРАЛЬДИЧНОЇ ПОЕЗІЇ	57
2.1. Знак, символ, герб	57
2.2. Жанрова природа геральдичної поезії	73

РОЗДІЛ 3.

СИМВОЛІКА ГЕРАЛЬДИЧНОЇ ПОЕЗІЇ	89
3.1. Антична символіка	91
3.2. Християнська символіка	98
3.3. Астральні символи	108
3.4. Символи тварин	113
3.5. Державна символіка	121
3.6. Мілітарні символи	123

ВИСНОВКИ	131
-----------------------	-----

ДОДАТОК	134
----------------------	-----

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	146
---	-----

Наукове видання

Юрій Васильович МИНЕНКО

**«Зри сія знаменія княжате славного»
Геральдична поезія в українському бароко**

Монографія

Головний редактор *Ігор Пасічник*

Технічний редактор *Роман Свинарчук*

Комп'ютерна верстка *Наталії Крушинської*

Художнє оформлення обкладинки *Катерини Олексійчук*

Папір офсетний. Друк цифровий.
Ум. друк. арк. 10,0. Гарнітура “TimesNewRoman”
Наклад 100 прим.

Оригінал-макет виготовлено у видавництві
Національного університету “Острозька академія”
вул. Семінарська, 2, м. Острог, Рівненська обл., Україна, 35800
РВ №1 від 8 серпня 2000 року.